

ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૪૮મું અધિવેશન

■ અજય પાઠક

શ્રી મુક્તજીવન સ્વામીબાપા આર્ટ્સ-કોમર્સ અને બી.સી.એ. મહિલા કોલેજ, ભુજ અને ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ યુથ ડેવલપમેન્ટના સંયુક્ત યજમાન પદે ભુજ (કચ્છ) મુકામે તારીખ ૨૫, ૨૬, ૨૭ ડિસેમ્બર-૨૦૧૫ના ત્રણ દિવસ શ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાની અધ્યક્ષતામાં ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૪૮મું અધિવેશન યોજાયું હતું. આ પ્રસંગ ભુજ (કચ્છ), મુન્દ્રા રોડ, કચ્છ યુનિવર્સિટી સામે આવેલ શ્રી મુક્તજીવન સ્વામીબાપા આર્ટ્સ-કોમર્સ પરિસરમાં ૧૦૦૦ની બેઠક-ક્ષમતા વાળા વાતાનુકૂલિત વિશાળ સભાખંડમાં યોજવામાં આવ્યો હતો. કચ્છની જાણીતી તીવ્ર ઠંડીમાં સવારે ૬ કલાકે યજમાન સંસ્થાના પ્રતિનિધિઓ સળંગ ૧૧-૧૨ કલાકની રાત્રી મુસાફરી કરીને આવી રહેલા અધિવેશનના પ્રતિનિધિઓ ને ઉષ્માપૂર્ણ અને મધુર વચનોથી આવકારવા કોલેજ પરિસરમાં તત્પર હતા. આવનાર પ્રતિનિધિઓને સ્વસ્થ થવા માટે યોગ્ય માર્ગદર્શન કોલેજની દીકરીઓ આપી રહી હતી. સ્વસ્થ થયા પછી તરત, વિના વિલંબ ગરમાગરમ ચા-નાસ્તા માટે પ્રતિનિધિઓને આવકારવામાં આવતા હતા. ત્યાર બાદ તરત સૌના ક્રમશઃ રજિસ્ટ્રેશન નોંધાતાં હતાં. ઉતારા સ્થળ નિર્ધારિત બનતાં જે તે સ્થળે બસ દ્વારા પ્રતિનિધિઓને મોકલવાની સુંદર વ્યવસ્થા હતી. ઉતારા સ્થળે પહોંચતાં ત્યાંની સ્વયંસેવક ટુકડી પ્રતિનિધિને નિર્ધારિત રૂમમાં સામાન ઉપાડવામાં સહાય કરીને ગોઠવવામાં મદદરૂપ થતા હતા. આખું વ્યવસ્થાતંત્ર પહેલી નજરે જ ૪૮મા અધિવેશનની સુંદર છાપ ઊભી કરતું હતું.

તા. ૨૫, શુક્રવાર બપોરે ૩.૦૦ કલાકે ઉદ્ઘાટન બેઠકનો આરંભ થયો હતો. સંચાલન શ્રી હરેશ ધોળકિયા તથા દર્શના ધોળકિયાએ સંભાળ્યું હતું. મંચસ્થ મહાનુભાવોમાં સર્વશ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા, શાલિનીબહેન, ધીરુ પરીખ, અતિથિવિશેષ અરુણકમલજી, રઘુવીરભાઈ, વર્ષાબહેન, સ્વામીનારાયણ સંપ્રદાયના સ્વામીશ્રીઓ તથા સ્વાગત સમિતિના સભ્યો અને પરિષદના પદાધિકારીઓ ઉપસ્થિત હતા. દીપપ્રાગટ્ય

વિધિ સ્વામીશ્રીઓ દ્વારા સંપન્ન થયો હતો. મંચસ્થ મહાનુભાવો તેમાં જોડાયા હતા. ત્યાર બાદ સંગીત ટુકડી દ્વારા ‘જયજય ગરવી ગુજરાત’ ગીતનું ગાન પ્રસ્તુત થયું હતું. બીજું ગીત કચ્છી ભાષામાં રજૂ થયું હતું. પછી મંચસ્થ મહાનુભાવોનું પુષ્પગુચ્છ, શાલ તથા મોમેન્ટો દ્વારા સન્માન કરવામાં આવ્યું હતું.

સ્વાગત મંત્રીના ઉદ્બોધનમાં શ્રી રસનિધિ અંતાણીએ સૌ સાહિત્યકારોના સ્વાગત સાથે યજમાન સંસ્થાઓની પ્રવૃત્તિઓ વિશે વાત કરી હતી. તે ઉપરાંત કચ્છમાં થતી સાહિત્ય પ્રવૃત્તિનો ઐતિહાસિક રૂપરેખા સાથે ખ્યાલ આપ્યો. પછી પરિષદના મંત્રીશ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે પરિષદ પ્રવૃત્તિનો વાર્ષિક અહેવાલ આપ્યો. અહેવાલની એક છાપેલી પુસ્તિકા પ્રતિનિધિઓને વિતરિત કરવામાં આવી હતી તેથી તેમણે ખૂબ સંક્ષેપમાં પ્રવૃત્તિઓ વિશે વાત કરી. ત્યાર બાદ નિવૃત્ત થતા પ્રમુખશ્રી ધીરુ પરીખનું વક્તવ્ય રજૂ થયું. તેમણે જણાવ્યું કે સાહિત્યમાં જુદાજુદા સમયે પ્રવર્તેલી વિચારધારાઓમાં મુખ્ય કેન્દ્ર તો માનવ છે. તેમણે કહ્યું કે પરિષદનું કામ સાચા સાહિત્યને પ્રોત્સાહન આપવું તે છે. વક્તવ્ય બાદ શ્રી ધીરુ પરીખે નવા વરાયેલા પ્રમુખશ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાને કાર્યભારની સોંપણીનો વિધિ સંપન્ન કર્યો. શ્રી ઉર્વી તેવારે પ્રમુખશ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાનો પરિચય આપ્યો હતો. પ્રમુખ તરીકેના પોતાનાં વક્તવ્યનું ટોપીવાળાસાહેબે પઠન કર્યું હતું. છપાયેલા વક્તવ્યની પુસ્તિકા સૌ પ્રતિનિધિઓને વિતરિત કરવામાં આવી હતી. તેમણે વ્યાખ્યાનનો મુદ્દો કર્યો હતો ‘સાહિત્યસમજનાં સ્થિત્યંતરો’ આરંભમાં તેમણે કહ્યું કે “હું આધુનિકકાળમાં જીવતો હોઉં છું તો પણ સમગ્ર ભૂતકાળ લઈને જીવતો હોઉં છું.” તેમણે જણાવ્યું કે “વાત અઘરી છે.” જે ભિન્ન છે તેને આદર આપતાં શીખવું જોઈએ તે વાત અનુઆધુનિકતાવાદે શીખવી. સાત મુખ્ય મુદ્દા અને દરેક મુદ્દાના ૩/૪ કે ૫ પેટા મુદ્દામાં શ્રી ટોપીવાળાસાહેબે સાહિત્યસમજની રસપ્રદ વિકાસયાત્રાનો વ્યવસ્થિત આલેખ આપ્યો હતો. તેમણે જણાવ્યું કે સાહિત્યસમજ એક ચાલુ સ્વયંપ્રક્રિયા છે. (Self Process). ગુજરાતી સાહિત્યના ઇતિહાસમાં સાહિત્યની સમજ કઈ રીતે વિકસતી આવી તે અંગે વાત કરતાં પહેલાં સાહિત્યસમજની વિકાસપ્રક્રિયાની સંકુલતા સમજાવતાં તેમણે સૈદ્ધાંતિક ભૂમિકા આપી હતી. તે ચર્ચામાં અનેક વિદેશી વિચારકોના સંદર્ભો આપ્યા હતા. સૈદ્ધાંતિક ભૂમિકા ચર્ચા બાદ તેમણે ગુજરાતી સાહિત્યના નરસિંહ પૂર્વેના યુગથી માંડી સમગ્ર મધ્યકાલીન યુગ, સુધારક યુગ, પંડિત યુગ, ગાંધીયુગ, અનુગાંધીયુગ, આધુનિક યુગ તથા અનુઆધુનિક યુગમાં પ્રત્યેક યુગની ખાસ સમજ, તેનાં પ્રતિમાનો, તેની પૂર્વ વિચારણાઓ કે અંગ્રેજી સાહિત્યમાં થયેલી વિચારણાઓ કે અન્ય વિદેશી ભાષામાં થયેલી વિચારણાઓ સાથેના અંકોડાઓ ઉકેલવાની

વિવેચનાત્મક મથામણ કરી હતી. અને બદલાતા જતા ખ્યાલો - વિચારવળાંકો (Paradigm shift) પર આંગળી મૂકી બતાવતા જતા હતા. આ એક ઊંચા પ્રકારનો વિવેચનનો આનંદ હતો. પઠન-અભિવ્યક્તિ સમયે પણ આ આનંદ તેમના મુખભાવમાં છલકતો હતો. વ્યાખ્યાનના અંતે પંડિત નહેરુનો એક પ્રસંગ કહ્યો હતો જેમાં નહેરુએ પોતાના સન્માનમાં પહેરાવાયેલો હાર ઊભા થઈને સાથે બેઠેલા કવિ નિરાલાને પહેરાવ્યો હતો. આ પ્રસંગના કથન પછી શ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળાએ ઉદ્ગાર કર્યો હતો કે “આજની સંભ્રાન્ત સ્થિતિ અને દશામાં આવો સાહિત્યવિવેક પ્રજ્વલિત હો !” પ્રમુખીય પ્રવચનના આરંભમાં તેમણે એમ પણ ઉચ્ચાર્યું હતું કે ૧૧૦ વર્ષ જૂની પરિષદની ગરિમાને ઝાંખપ લાગે તેવું હું કશું કરીશ નહિ.

ત્યારબાદ શ્રી દર્શના ધોળકિયાએ અતિથિવિશેષશ્રી અરુણકમલનો પરિચય આપ્યો હતો. શ્રી અરુણકમલજીએ હિન્દીભાષામાં વક્તવ્ય આપ્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું કે હું મારા ઘરમાં આવ્યો છું. કારણ કે ભાષા વાંચ્યો ત્યારે તે તમારી બની જાય છે. ગુજરાતી, હિન્દી સાહિત્યનાં અનેક દષ્ટાન્તોથી પોતાની વાતને બહુ જ રસપ્રદ રીતે રજૂ કરી હતી. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ પ્રાસંગિક ઉદ્બોધન કર્યું હતું. પ્રમુખશ્રીના વક્તવ્ય અંગે તથા અતિથિવિશેષના શબ્દો વિશે પ્રસન્નતા વ્યક્ત કરી હતી. શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ પણ હિન્દી ભાષામાં પ્રવચન કર્યું હતું. અંતમાં યજમાન સંસ્થા વતી શ્રી જાદવજીભાઈ વરસાણીએ આભારદર્શન કર્યું હતું.

પ્રથમ દિવસે રાત્રે ૮.૦૦ કલાકે યજમાન સંસ્થા દ્વારા સાંસ્કૃતિક કાર્યક્રમનું આયોજન થયું હતું. કચ્છપ્રદેશના કવિઓની કૃતિઓનું ગાન સ્થાનિક કલાકારો દ્વારા કરવામાં આવ્યું હતું. ત્યારબાદ જયંત ખત્રીના જીવન/સર્જનને વણી લેતું ડૉ. સતીશ વ્યાસ લિખિત ‘ધૂળનો સૂરત’ નાટક ભાવનગરના કલાકારો દ્વારા પ્રસ્તુત કરવામાં આવ્યું હતું.

તા. ૨૬, શનિવાર સવારે ૮.૦૦ કલાકે ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદની મધ્યસ્થ સમિતિ અને કાર્યવાહક સમિતિની સંયુક્ત બેઠક યોજાઈ હતી. સવારે ૮.૩૦ કલાકે અધિવેશનની પ્રથમ બેઠકનો આરંભ થયો હતો. આ બેઠકનો વિષય હતો ‘ચરિત્રાત્મક સાહિત્ય’. બેઠકના અધ્યક્ષ હતા શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલ. વક્તાઓ હતા સર્વશ્રી યોગેશ જોષી, મુનિકુમાર પંડ્યા, સંધ્યા ભટ્ટ. બેઠકનું સંચાલન શ્રી ઉષા ઉપાધ્યાયે સંભાળ્યું હતું. વિભાગીય અધ્યક્ષશ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે પ્રવચનનો વિષય રાખ્યો હતો ‘ચરિત્રાત્મક સાહિત્ય : થોડો વિચાર, થોડો વિહાર’. તેમના વ્યાખ્યાનની છપાયેલી નકલ સૌ પ્રતિનિધિઓને પુસ્તિકા રૂપે (વિભાગીય અધ્યક્ષનાં વ્યાખ્યાન) વિતરિત કરવામાં આવ્યાં હતાં. શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે ૧૬ પાનાનું છપાયેલું વ્યાખ્યાન વાંચ્યું હતું. તેમણે જણાવ્યું

કે “ચરિત્રાત્મક સાહિત્ય વ્યક્તિની અને તદન્વયે સમાજની વિકાસયાત્રાનો અરીસો છે... એમાં વ્યક્તિના ઇતિહાસ સાથે સમાજ અને સંસ્કૃતિનો ઇતિહાસ સંયુક્ત હોય છે.” તેમણે કહ્યું કે ચરિત્રાત્મક સાહિત્યની બે મુખ્ય ધારા છે. આત્મકથા અને જીવનચરિત્ર. બંને સ્વરૂપ વિશે ટૂંકમાં ચર્ચા કરીને ગુજરાતી સાહિત્યમાં આ સ્વરૂપમાં થયેલ ખેડાણ અંગે માહિતી આપી હતી.

ત્યાર બાદ શ્રી યોગેશ જોષીએ વૈજ્ઞાનિકોનાં ચરિત્રો વિશે ટૂંકમાં રજૂઆત કરી હતી. તેમણે નવલરામને યાદ કરીને જણાવ્યું કે ચરિત્ર લેખનમાં સત્ય, શોધ, વિવેક અને વર્ણન-ચારેય બાબતનું સંતુલન જળવાવું જોઈએ. આઈનસ્ટાઈનના ચરિત્રો ગુજરાતી ભાષામાં લખાયાં છે તેની વાત કરી. તેમણે સૂચન કર્યું કે વિજ્ઞાનના પારિભાષિક કોશનું નિર્માણ થવું જોઈએ. વધુમાં એમ પણ સૂચન કર્યું કે યજ્ઞેશ દવે અને એ પ્રકારના અભ્યાસીઓ પાસે વિશ્વકોશ જેવી સંસ્થાએ કામ કરાવવું જોઈએ. શ્રી મુનિકુમાર પંડ્યાએ સામાજિક અને રાજકીય ક્ષેત્રે જે વ્યક્તિત્વો છે તેમનાં ચરિત્રો અંગે વાત કરી. રણછોડદાસજી મહારાજ, રવિશંકર મહારાજ, ગાંધીજીની આત્મકથા-સત્યના પ્રયોગો, જીવનનું પરોઢ, મોરારજી દેસાઈની આત્મકથા, ર. વ. દેસાઈએ સયાજી રાવ ગાયકવાડ વિશે કરેલો લેખ, કલાપીનો કાશ્મીરનો પ્રવાસ, ગોંડલ નરેશનું ચરિત્ર, સર પ્રભાશંકર પટ્ટણી વિશેના લેખોનું મુકુન્દરાય પારાશર્યનું પુસ્તક, પ્રજાવત્સલ રાજવી-ભાવનગરના રાજા કૃષ્ણકુમારસિંહજી વિશેનું ગંભીરસિંહ ગોહિલનું પુસ્તક વગેરેને લક્ષ્ય કરી તે પુસ્તકો વિશે વાત રજૂ કરી હતી. તેમની રજૂઆતમાં સરળતા અને સહજતા સ્પર્શી જાય તેવાં હતાં. સંધ્યા ભટ્ટે કલાકારો અને સંગીતકારો વિશે લખાયેલાં ચરિત્રો અંગે અત્યંત માહિતીસભર અને રસપૂર્ણ રજૂઆત કરી હતી. તેમણે લીધેલી મહેનત અને કલાપ્રસ્તુતિમાં નિજી રસ તેમના વક્તવ્યને ખૂબ જીવંત બનાવી રહ્યાં હતાં. તેમની રજૂઆતમાં જરૂરી વિશ્લેષણ પણ સામેલ હતું. માઈકલ એંજેલો, લીયોનાર્દો ધ વિન્ચી વ. કલાકારોની ખાસિયતો અંગે વાત કરી. તેમણે તેમની વાતનો વ્યાપ ઘણો વિસ્તાર્યો હતો. પચાસેક પુસ્તકો/સામયિકના ઉલ્લેખ સાથે વાત મૂકી હતી. તેમણે સૂચન કર્યું કે બૃહદ્ જીવન ચરિત્રમાં કામ થવું જોઈએ. ઘણે ભાગે લેખો સ્વરૂપે કામ થતાં હોય છે. વિષયવસ્તુને ત્રણેય વક્તાઓમાં જુદીજુદી હલેંચીને સમગ્ર બેઠકનું આયોજન આકર્ષક બન્યું હતું. પુનરાવર્તનની એક ક્ષણ પણ પ્રવર્તી ન હતી. ઉષા ઉપાધ્યાયનું સંચાલન પણ નાની ટીપ્પણીઓ દ્વારા રસપ્રદ બનતું હતું.

બીજી બેઠક બપોરે ૩.૦૦ કલાકે આરંભાઈ હતી. આ બેઠકનો વિષય હતો ‘વિવેચન-સંશોધન’ વિભાગીય અધ્યક્ષ હતાં શ્રી અનિલા દલાલ. વક્તાઓ હતાં સર્વશ્રી સેજલ શાહ, દીપક રાવલ, દલપત પઢિયાર. સંચાલન શ્રી કીર્તિદા શાહે સંભાળ્યું હતું.

શ્રી અનિલા દલાલે પોતાના પ્રવચનનો વિષય પસંદ કર્યો હતો. ‘કવિતામાં તત્ત્વબોધ’ ૧૪ પાનાના છપાયેલા વક્તવ્યને સરસ રીતે પ્રસ્તુત કર્યું હતું. મુખ્યત્વે અંગ્રેજી કાવ્યોનાં ઉદાહરણો દ્વારા પોતાની વાત મૂકી હતી. તેમણે જણાવ્યું કે “અનુભૂતિઓની વ્યાપકતામાંથી ઉદ્ભવેલું અને એકત્વ પામેલું સંવેદન તે ‘તત્ત્વ’, કાવ્યાત્મ રીતિઓથી તે કવિતામાં રૂપાંતરિત થાય છે.” આ તત્ત્વ એટલે Metaphysics. અંગ્રેજી સાહિત્યમાં જહોન ડન Metaphysical Poets પૈકી એક અગ્રણી કવિ. આ કવિની કવિતાના આધારે ચર્ચાનો આરંભ કરી ઍલિયટ તથા રોમેન્ટિક યુગના કવિઓના ઉલ્લેખ સાથે કવિક્રિટિક્સની રમણીયતાની વિભાવના, તેની પ્રખ્યાત પંક્તિઓ ‘A thing of beauty is a joy for ever’ના ઉલ્લેખ સાથે Beauty is Truth, Truth beauty that is all ye know on Earth and all you need to know પાસે અટકે છે. પછી The Waste Land, Four Quartetsમાંથી પંક્તિઓ આવે છે. શ્રી અનિલા દલાલ જણાવે છે કે “કાવ્યનું તાત્પર્ય રસિક ચિત્તને કોઈ પરમ તત્ત્વ તરફ લઈ જાય છે. રવીન્દ્રનાથ અને મધ્યકાલીન ગુજરાતી કવિતા, અરાવાચીન ગુજરાતી કવિતા, કબીર વ.માંથી કાવ્યપંક્તિઓ પસંદ કરીને પોતાની ચર્ચા તેમણે સમૃદ્ધ બનાવી હતી. પોતાની રજૂઆત આધુનિક વિવેચનના કોઈ અભિગમ સાથે થોડું સામ્ય ધરાવતી હોય તો તે Phenomenology આધારિત The Criticism of Consiousess – ચૈતન્યલક્ષી વિવેચનનો અભિગમ જણાયો છે. અંતમાં તેમણે જણાવ્યું કે “વિવેચનમાં માનવની ચૈતન્ય દષ્ટિનો પ્રકાશ ઝિલાય અને રસધન કલાસર્જનનું હાઈ પમાય એ ઇચ્છવાયોગ્ય છે.”

ત્યાર બાદ શ્રી સેજય શાહે વક્તવ્ય આપ્યું. તેમનો મુદ્દો હતો. આંતરકૃતિત્વ. માત્ર કૃતિ વાંચવાથી નહિ ચાલે, જીવન પણ વાંચવું પડશે. શબ્દ સ્વતંત્ર હોતો નથી, પૂર્વ શબ્દોથી પ્રભાવિત હોય છે. તેમણે જણાવ્યું કે સંપૂર્ણપણે કશું મૌલિક હોતું નથી. તેમણે સતીશ વ્યાસના નાટક ‘પશુપતિ’ની ખૂબ ઊંડાણપૂર્વક ચર્ચા કરી જેમાં તમામ શ્રોતાવર્ગને રસ પડ્યો. તેમણે આ ચર્ચા દરમિયાન Construction, Deconstruction અને Recostructionની વાત કરી. સાહિત્યમાં પ્રવર્તતા અનેકવાદો કૃતિની Pretext બની જાય છે. આંતરકૃતિત્વના કેન્દ્રમાં ભાવક પણ છે. આ બેઠકના વક્તા શ્રી દીપક રાવલ અનુપસ્થિત હતા. શ્રી દલપત પઢિયારે તેમની જાણીતી કથન શૈલી એવમ્ ગાન શૈલીથી સમગ્ર શ્રોતાવર્ગ પ્રસન્ન કરી દીધો. તેમનો વિષય હતો “ગુજરાતમાં સંતસાહિત્યનું સંશોધન : સ્થાન અને સ્થિતિ” શ્રી દલપત પઢિયારે પોતાનું વક્તવ્ય જરૂર જણાય ત્યાં ગાન પ્રસ્તુતિ સાથે રજૂ કર્યું હતું. શ્રી પઢિયારે સંતોમાં વૈદિકધારા એટલે કે જ્ઞાનધારા તથા લોકધારા એટલે કે અનુભવ

સાચવાળો પંથ બંને સમાંતરે ચાલે છે, તેમણે કહ્યું કે ઈસ્લામમાં પણ ‘બસરા’ અને ‘બેસારા’ એમ બે ધારા છે. બંગાળમાં ‘બીથલ દોરી’ અને ‘બેદોરી’ એમ પંથ છે. તેમણે ઉમાશંકર જોશીના અખો-અધ્યયન ગ્રંથ વિશે વાત કરી. તેમણે નોંધ્યું કે મેઘાણીના સંશોધન પરીઘને આપણે વિસ્તાર્યો નથી. નિરંજન રાજ્યગુરુના કામની પ્રશંસા કરી. બળવંત જાની, જયમલ્લ પરમાર, નાથાલાલભાઈના કામનો ઉલ્લેખ કર્યો. નરોત્તમ પલાણ, રાજેન્દ્રસિંહ રાયજાદા પણ યાદ કર્યા. તેમણે વાત કરતાં સૂચવ્યું કે પરિભાષાના પ્રશ્નો છે, પારિભાષિક કોશ થવો જોઈએ. તેમણે કહ્યું કે સંશોધનની દિશા ખુલ્લી રહેવી જોઈએ. સમાપનમાં અખાના એક પદનું ગાન કર્યું. સૌ શ્રોતાજનોની ઈચ્છાને માન આપીને શ્રી નિરંજન રાજ્યગુરુએ એક ભજન ગાયું.

ત્રીજી બેઠક રાત્રે ૮.૩૦ કલાકે શરૂ થઈ હતી. આ આસ્વાદ બેઠકના અધ્યક્ષ હતા શ્રી વીનેશ અંતાણી. વિષય હતો ‘કચ્છના પરિવેશની કૃતિઓનું વાચિકમ્. વાચિકમ્ રજૂ કરનાર કલાકારો હતાં શ્રી અદિતિ દેસાઈ અને અન્ય, બેઠકનું સંચાલન શ્રી નીતિન વડગામાએ કર્યું હતું. નાટક, કાવ્ય તથા ગદ્યખંડ એમ ત્રણ કૃતિનું વાચિકમ્ અત્યંત પ્રભાવક રીતે કરવામાં આવ્યું. પરિષદના અધિવેશન સિવાય આ આસ્વાદ ક્યાં મળે ? વાચિકમ્ બેઠકના આરંભે વિભાગીય અધ્યક્ષશ્રી વીનેશ અંતાણીએ પોતાનું વક્તવ્ય “કચ્છ : અજ્ઞાટની આરાધનાનો પ્રદેશ” સુંદર રીતે વાંચ્યું હતું. સાત પાનાનું છાપેલું વક્તવ્ય સૌ પ્રતિનિધિઓને પુસ્તિકારૂપે ઉપલબ્ધ હતું. પોતાના નિબંધમાં કચ્છની ધરતી, કચ્છનો આત્મા, કચ્છની સંસ્કૃતિ અને કચ્છના સાહિત્ય-શબ્દનો સુપેરે પરિચય આપ્યો અને ‘વાચિકમ્’ માટેની યોગ્ય પીઠિકા રચી આપી.

તા. ૨૭, રવિવાર સવારે ૮.૦૦ કલાકે ચોથી બેઠકનો આરંભ થયો હતો. વિષય હતો ‘ગુજરાતી ભાષાનું સંવર્ધન અને શિક્ષણ’. વિભાગીય અધ્યક્ષ હતા શ્રી મનસુખ સલ્લા. વક્તાઓ હતા શ્રી પી. જી. પટેલ તથા શ્રી ભદ્રાયુ વહરાજાની. સંચાલન શ્રી રાજેન્દ્ર પટેલ કરવાના હતા પરંતુ અનિવાર્ય સંજોગોના કારણે તેમને જવાનું થવાથી શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે સંચાલન સંભાળ્યું હતું. શ્રી મનસુખ સલ્લાએ પોતાના વક્તવ્યનો મુદ્દો કર્યો હતો, “માતૃભાષા, સાહિત્ય અને સાંસ્કૃતિક સંવર્ધન”. આઠ પાનાનું છાપેલું વક્તવ્ય પ્રતિનિધિઓ માટે પુસ્તિકામાં સુલભ હતું. શ્રી સલ્લાએ માતૃભાષામાં શિક્ષણ અંગે ગુજરાતમાં પ્રવર્તતી વિગતવાર વર્ણન કરીને ‘એક ગંભીર સાંસ્કૃતિક સંકટ’ તરીકે આ વાતને જોઈ અને વ્યાપક પ્રજાકીય જાગૃતિ માટે અનુરોધ કર્યો. અનેક મોરચે આ માટે એક સાથે પ્રયત્ન કરવાની જરૂર પર ભાર મૂક્યો. શ્રી પી. જી. પટેલે ‘માતૃભાષામાં શિક્ષણના નવા આયામો’ વિષય પર વાત કરી. ‘આપણાથી શું થાય ? આપણાથી શું થઈ શકે ?’

સાહિત્યકારોએ આ વિચારવું પડશે. સર્વાંગી વિકાસની શક્યતાને કઈ રીતે તાગવો એ પ્રશ્ને વાત કરી. એક મોટા વાયન અભિયાન માટે અનુરોધ કર્યો. વર્ગખંડની પદ્ધતિઓ બદલવાની જરૂર પર ભાર મૂક્યો. શ્રી ભદ્રાયુ વછરાજાની એ તેમની આગવી વિશેષ પ્રવચનશૈલીમાં પોતાના વિચારો વ્યક્ત કર્યા. તેમણે મુદ્દો કર્યો હતો “માતૃભાષાની યથાર્થતા – આજે અને આવતી કાલે.” તેમણે તેમની વાત અગિયાર મુદ્દામાં રજૂ કરી હતી. તા. ૬-૧૨-૨૦૧૫ના દિવ્ય ભાસ્કરની ‘રસરંગ’ પૂર્તિમાં આવેલા શ્રી ગુણવંત શાહ તથા શ્રી રઘુવીર ચૌધરીના લેખોના ઉલ્લેખથી ચર્ચાનો આરંભ કર્યો હતો. પછી ચકલીનો સ્પેલીંગ Sparrow દીકરીને ગોખાવતી માતાનું વર્ણન કર્યું હતું. ત્યાર બાદ અંગ્રેજી માધ્યમની વેલ્ડાનું ચિત્ર આપ્યું હતું અને કહ્યું હતું કે મા સુધરશે તો માતૃભાષા સુધરશે. પછી ‘કોણ કાગ્ગારોળ મચાવે છે – ગુજરાતી ભાષા મરી રહી છે ? ફિલ્મમાં બોલાતી ગુજરાતી ભાષા, ગુજરાતી બાળકો Vs ગુજરાતી સાહિત્યકારો, નથી સાચું ગુજરાતી બોલી શકતા, નથી અંગ્રેજી... આમ એક પછી એક બધા મુદ્દા વિશે ટૂંકમાં, સચોટ રીતે રજૂઆત કરીને એક જાદુગરની જેમ ભદ્રાયુભાઈ જે બતાવે તે દુનિયામાં શ્રોતાજનોએ વિચારવિહાર કર્યો હતો.

પાંચમી બેઠક સવારે ૯.૩૦ કલાકે આરંભાઈ હતી. બેઠકનો વિષય હતો ‘પ્રદેશવિશેષ અને સાહિત્ય: કચ્છ’. વિભાગીય અધ્યક્ષ હતા શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતા. વક્તાઓ હતા સર્વશ્રી કીર્તિ ખત્રી, દર્શના ધોળકિયા, કાંતિ માલસતર, વિશન નાગડા. સંચાલન શ્રી રવીન્દ્ર પારેખે કર્યું હતું. શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતાએ સાત પાનાના પોતાના લેખમાં આખા વિષયને સુપેરે ખોલી આપ્યો હતો. આજની વૈશ્વિક પરિસ્થિતિમાં પ્રદેશ વિશેષની વાત કરવી, તેનું અસ્મિતા ગાન કરવું જરા વિરોધભાસી બાબત ગણાય તેવો આરંભમાં નિર્દેશ આપીને સૂક્ષ્મરીતે આખું ભાવજગત કઈ રીતે પરસ્પરને પોષક અને સંવર્ધક છે તેની સૂક્ષ્મ છણાવટ શ્રી ધીરેન્દ્ર મહેતાએ કરી હતી જે સામાન્ય અસ્મિતાગાનથી કંઈક વિશેષ અને નોંધપાત્ર હતી. કચ્છીયત શબ્દ આપ્યો. સાહિત્યકારોનો મિજાજ વર્ણવ્યો. કોલેજ રોડ પર આવતી વસાહતને ભારતીય સંસ્કૃતિ દર્શન : કચ્છ એ નામ ઉમાશંકરે આપ્યું હતું. રામસિંહે નક્કી કર્યું હતું કચ્છનું સંસ્કૃતિ દર્શન; ઉમાશંકરે સૂચન કરીને બદલાવ્યું. તામ્રપત્ર પર લખવા કહ્યું ત્યારે ઉમાશંકરે ભારત પચ્છમ – અચ્છો કચ્છ એમ લખવા કહ્યું. આવું સંસ્મરણાત્મક કથન તેમણે ભાવથી કર્યું. શ્રી કીર્તિભાઈની અનુપસ્થિતિ રહી હોવાથી તેમણે લખી મોકલેલ લેખ ‘કચ્છનો ઇતિહાસ અને સાહિત્ય’ શ્રી નૂતનબહેન મહેતાએ વાંચી સંભળાવ્યો હતો. શ્રી દર્શના ધોળકિયાએ કચ્છીયત્ શબ્દને વિગતે સમજાવીને કચ્છના લોકોની સ્વભાવગત લાક્ષણિકતાઓ પ્રગટ કરી હતી. ડૉ. કાન્તિ માલસતરે ‘ગુજરાતી સાહિત્યમાં

કચ્છની છબિ' વિષય પર પોતાનું લેખિત વક્તવ્ય રજૂ કર્યું હતું. શ્રી વિશન નાગડાએ કચ્છમાં અસ્તિત્વ ધરાવતી ત્રણ ભાષા-કચ્છી, ગુજરાતી, સિન્ધી - વિશે, પારસ્પારિક અસરો વિશે, સાહિત્યસર્જન વિશે સુંદર અભ્યાસ રજૂ કર્યો હતો. સંચાલકશ્રી રવીન્દ્ર પારેખે સમયાયોજન અંગે ટકોર કરી હતી. અંતિમ વક્તાને સમય બહુ ઓછો રહ્યો હતો.

છઠ્ઠી બેઠક એટલે અધિવેશનની સમાપન બેઠક બપોરે ૧.૦૦ વાગે શરૂ થઈ હતી. આ બેઠકનું સંચાલન શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે કર્યું હતું. મંચસ્થ મહાનુભાવોમાં સર્વશ્રી ચન્દ્રકાન્ત ટોપીવાળા, ધીરુ પરીખ, રઘુવીર ચૌધરી, મંત્રીઓ સર્વશ્રી રવીન્દ્ર પારેખ, કીર્તિદા શાહ, નીતિન વડગામા તથા સ્વાગત સમિતિના સભ્યશ્રીઓ ઉપસ્થિત હતા. શિક્ષણમાં ગુજરાતી ભાષાના સ્થાન વિશેનો ઠરાવ તથા સદ્ગત સાહિત્યકારોને શ્રદ્ધાંજલિનો ઠરાવ પસાર કરવામાં આવ્યા હતા. પ્રાસંગિક વક્તવ્ય શ્રી રઘુવીર ચૌધરીએ આપ્યું હતું. તેમણે અરુણકમલજી તથા સિતાંશુભાઈનો આખા સમય દરમિયાન અધિવેશનમાં ઉપસ્થિત રહેવા બદલ ખાસ આભાર માન્યો હતો. તેમણે કહ્યું કે કોઈનો વિરોધ નહિ, પોતાના વિચારને વળગી રહેનારાને સમજવાની તત્પરતા રાખવી પડશે. ત્યાર બાદ શ્રી ભદ્રાયુ વછરાજાની તથા નીમુબહેન નાગડાના સન્માન પરિષદ પ્રમુખોના વરદ્હસ્તે કરવામાં આવ્યાં. એ જ રીતે ડૉ. ધીરેન્દ્ર મહેતા તથા વીનેશ અંતાણીના સન્માન બંને પ્રમુખોના હસ્તે કરવામાં આવ્યાં. રસનિધિભાઈએ પ્રાસંગિક પ્રવચન કર્યું યજમાન સંસ્થાવતી આભારવિધિ શ્રી હીનાબહેને કરી અને પરિષદ વતી આભારવિધિ શ્રી પ્રફુલ્લ રાવલે કરી.

આમ ત્રણ દિવસનું કચ્છ-ભુજ ખાતેનું ગુજરાતી સાહિત્ય પરિષદનું ૪૮મું અધિવેશન સંપૂર્ણ સફળતાને વર્યું. બેઠકોમાં એક પણ પળ નબળી કે નિંદાપ્રેરક ન બની. પ્રત્યેક વક્તા સંપૂર્ણ સજ્જ હતો. યજમાન સંસ્થાનો ભાવ છલકતો હતો. કચ્છીમાડુનો જય હો !